

Study of position and social-cultural effects of clothes on people's classes in the Mogul era (with emphasis on Persian literature texts)

Mehdi Mohammadi¹ , Seyyed Nazer Fakhri², Yazdan Farrokhi³

¹. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: mehdi.mohammadi@pnu.ac.ir

². Master of History in Islamic Iran and guest lecturer at Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: fakhributnazer@yahoo.com

³. Associate professor, Department of History, Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: y_farrokhi@pnu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: <i>Research Article</i> Article history: Received: 25 Jan 2021 Revised: 28 June 2021 Accepted: 30 August 2022 Published online: 6 September 2022 Keywords: <i>Social-cultural effects,</i> <i>Moguls,</i> <i>Social classes,</i> <i>Women</i>	Clothing which is one of the cultural symbols in human life in different eras of history was not the same and according to the needs of human beings, outbreak of different happenings and the dominance of different groups of people on each other's, has not been the same and differs in many aspects; so it has distanced from its main and initial function and has changed to a factor to display the social and cultural's position of persons in society that has created major effects at correct formation of relations and interaction's persons with each other's. This research that includes time limit of Mogul period in Iran, which is from Mogul attack to the final extinction of Ilkhans (1219-1377), tries to make a clear image of people's daily life, social classes and the effectiveness of Mogul culture on the Iranian's way of dressing in descriptive-analytical method and with library tools and also emphasis on Persian literature books that has written in that time or a little later. Determining the presence of special classes of people in the society specially Sofia and studying of how free the women were in society, is another aim of this paper. The results of study indicate the main difference in clothing is depended on the gender of the person and social and cultural features of people and also officials have been obvious in their clothing; from Ghazan reign afterward we can observe the further effect of Iranian-Islamic culture in the background common people and officials' life. To before this period Mogul clothing was very similar and even in many times there was not much difference between men and women's clothing. Distinction at material, color and also type of garment, is the most important social functions that covering has been in charge at that period.

Cite this article: Mohammadi, Mehdi. Fakhri, Seyyed Nazer. Farrokhi, Yazdan (2022). Study of position and social-cultural effects of clothes on people's classes in the Mogul era (with emphasis on Persian literature texts), Iranian Civilization Research, 4(1) 55-68.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jic.2022.19802.1102>

English Extended Abstract

---

1. Introduction

In one of the simplest and at the same time most comprehensive definition that has expressed about clothing and its existence philosophy, we read that clothing was created based on thoughts and climatic, material and spiritual requirements of nations and became full representative of human life history and over the centuries formed in different lands and transformed. In Iranian culture and social, clothing to be affected from various sources and always throughout the history of civilization and culture of this region, interwoven conceptual networks has influenced it. So that under these effects all ethnic groups and minorities was covered themselves with that and on the other hand according to dress type, a possibility was created to find out where did each person belong and when did they live? In ancient Iran, even the color of clothes was used to determine the image and social class of a person. Purple and white colors were special for the upper classes of society and the royal family. While the lower classes used red color. On the other hand, brown color was special for mourning ceremonies.

2. Research methodology

The research was based on a descriptive-analytical method accompanied by historical research.

3. Discussion

According to some researchers, clothing has always and everywhere represented social status (Braudel, 1993: 306). In addition, in special circumstances such as the Ilkhanid period, except for the time of the devastating Mongol attack on Iran, when the Iranian society faced the culture We are faced with Ili and Mongol tribes (Karoubi and Fayaz Anoush, 2014: 161), whose effects, however small, on the clothing of the Iranian people cannot be ignored.

The difference between coverage in different classes is due to two main reasons: a) financially, different classes are different and as a result, the coverage provided is also different. b) Coverings of a number of classes are considered as their symbols. Of course, sometimes exceptional cases arise and create a class function for clothing. At the beginning of the 7th century of Hijri, the most important men's clothing was a dress with narrow sleeves and a wide skirt. Of course, golden bands on the arm were common in that period. Sometimes it was closed vertically from the front and had inlaid borders, along with armbands, and sometimes decorations were placed on the shoulders. The nobles who were called "peasant" wore hats that were long and conical in shape with a sharp point. Although some slaves and courtiers also used it. Due to the large number of officials, princes and other people who were present in the court of the kings, it needed a lot of staff so that they could fulfill the wishes of their patrons in various fields. The Mongols, who had recently benefited from the Chinese, Khattai and Uighur civilizations (Morgan, 2001: 58) as well as Christians, found themselves after the attack on Iran in a land where the Iranian and Islamic aspects of that culture had been in the lives of the people and in the society for many years had grown. By taking advantage of the new connections they had acquired, they were able to attract artists, craftsmen and scientists from different lands and in this way influence the culture and art of Iran (Dadwar and Pourkazemi, 2008: 25).

4. Results

By examining the Persian literature books related to the Mongol era and its events, it can be seen that the number of Chinese and Mongolian words against the Arabic and Persian words related to clothing is very low. It can be said that the most influence on the Mongolian temperament and method was in the cultural field. The Mongol religious tolerance helped them a great deal in this regard. These people, who had previously followed Buddhist, shaman, idolatrous and some Christian gradually converted to Islam; many were fascinated by Sufism and their wives wore a veil. In the field of customs, cultural exchanges took place between the two sides. In mourning and sadness, the Iranians continued to wear and spread to the Mongols. Mongols were very similar before this period, and even in many cases there was little difference between

English Extended Abstract

---

men and women. After the establishment of the Ilkhanid government, acquaintance with distant and near cultures (Iran and China), the fall of trophies and souls into the treasures and the Mongols' monotheism, created a kind of luxury, especially among government agents and close to the sultan.

پژوهشنامه تمدن ایرانی

شماره الکترونیکی: ۲۸۲۱-۰۸۶۷

بررسی جایگاه و تأثیرات اجتماعی-فرهنگی البسه بر طبقات مردم در عصر مغول

(با تأکید بر متون ادب فارسی)

مهدی محمدی^۱ ✉، سید ناظر فخری^۲، یزدان فرخی^۳

^۱ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: mehdi.mohammadi@pnu.ac.ir

^۲ کارشناس ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی و مدرس مدعو دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: fakhributnazer@yahoo.com

^۳ دانشیار گروه تاریخ دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: y_farrokhi@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۱۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۲/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۶/۲۵	پوشاک از نمودهای فرهنگی در زندگی انسان است که در ادوار گوناگون تاریخ با توجه به نیازهای بشر، بروز حوادث مختلف و تسلط اقوام گوناگون بر یکدیگر، ثابت نمانده و دچار دگرگونی‌هایی شده است؛ لذا از کارکرد اصلی و ابتدایی خود فاصله گرفته و به عنوان عاملی در نشان دادن جایگاه اجتماعی و فرهنگی افراد در جامعه تبدیل شده که تأثیرات عمده‌ای در شکل‌گیری صحیح روابط و تعاملات افراد با یکدیگر را ایجاد نموده. این پژوهش که محدوده زمانی دوره مغول در ایران، یعنی از حمله مغول تا انقراض نهایی ایلخانان (۷۵۶ - ۶۱۶ ه.ق) را در برمی‌گیرد به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای و تأکید بر کتب ادب فارسی که در آن زمان و یا کمی بعد نگاشته شده؛ بر آن است تا از زندگی روزمره مردم، طبقات اجتماعی و اثرگذاری فرهنگ مغول بر نحوه پوشش ایرانیان، تصویری روشن تهیه نماید. تبیین حضور اقشار خاص جامعه از جمله صوفیه و نیز بررسی میزان آزادی حضور زن در اجتماع، از دیگر اهداف آن می‌باشد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تفاوت اصلی در پوشش به جنسیت فرد بستگی دارد و ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی مردم عادی و نیز صاحب منصبان در پوشش ظاهری آنان نمود بارزی داشته؛ از سلطنت غازان به بعد شاهد نفوذ مجدد فرهنگ ایرانی - اسلامی در پس زمینه زندگی مردم عادی و مقامات دولتی هستیم. پوشاک مغولان تا قبل از این دوره بسیار شبیه به هم بود و حتی در بسیاری اوقات بین پوشاک زن و مرد تفاوت چندانی دیده نمی‌شد. تمایز در جنس، رنگ و نیز نوع جامه، مهم‌ترین کارکرد اجتماعی است که پوشش در آن دوره برعهده داشته است.

استاد: محمدی، مهدی، فخری، سید ناظر، فرخی، یزدان (۱۴۰۱). بررسی جایگاه و تأثیرات اجتماعی-فرهنگی البسه بر طبقات مردم در عصر مغول (با تأکید بر متون ادب فارسی)، ۴ (۱)، ۶۸-۵۵.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jic.2022.19802.1102>

۱. مقدمه

در یکی از ساده‌ترین و در عین حال جامع‌ترین تعاریفی که درباره پوشاک و فلسفه وجودی آن بیان گردیده، می‌خوانیم که «پوشاک بر مبنای تفکرات و نیازهای اقلیمی، مادی و معنوی اقوام به وجود آمد و آینه تمام‌نمایی از تاریخ زندگی بشر شد و در طی قرون و اعصار، در سرزمین‌های گوناگون شکل گرفت و تحول یافت» (ترنرویلکاکس، ۱۳۷۲: ۵). براساس این تعریف علت ایجاد لباس مبنی بر رفع نیازهای اولیه و اجباری بود که از آن گریز ممکن نباشد. آب و هوا و عوامل محیطی دیگر - که در سرزمین‌های گوناگون تفاوت داشت - یکی از اولین عوامل ایجاد کننده تنوع و اختلاف در نوع پوشش بوده است. مهم‌ترین کارکرد لباس در نزد انسان اولیه، کارکرد محافظتی یا همان بحث پوشش صرف بوده؛ تا بتواند با عوامل جوی و طبیعی مبارزه کند. پوست انسان برخلاف جانوران، دارای کارکرد حمایتی نبوده و در مقابل اشعه خورشید و سرمای محیط، سازگاری و مقاومتی به اندازه حیوانات ندارد. در حقیقت لباس، وی را «از سرما و گرما و برف و باران حفظ می‌کند» (حدادعادل، ۱۳۸۹: ۶)؛ لذا پوشیدن به دلیل مسأله‌ای بیولوژیکی و ناکارایی پوست انسان امری اجباری است؛ بنابراین «نیازی» که پای در الزامات بیولوژیکی دارد، همان احتیاج به پوشاندگی و امنیت است و «نهادی» که پاسخ این نیاز را فراهم می‌کند، لباس است. یکی از قدیمی‌ترین اسناد موجود در زمینه استفاده از پوشاک، نقاشی‌های غار معروفی در اسپانیا است که انسان‌هایی را به تصویر کشیده که تعدادی از آنها «چیزی شبیه به کلاه بر سر نهاده‌اند» (شهشهانی، ۱۳۷۴: ۳). این نقاشی‌ها فرضیه‌ای را تقویت نموده که بشر در ابتدا بیشتر به فکر پوشاندن سر خویش بوده تا سایر نقاط بدن.

در فرهنگ و جامعه ایرانی، لباس از منابع گوناگونی متأثر بوده و همواره شبکه‌های مفهومی درهم تنیده‌ای در طول تاریخ تمدن و فرهنگ این سرزمین بر آن تأثیر گذاشته است. به طوری که همه اقوام و اقلیت‌ها تحت این تأثیرات، خود را با آن می‌پوشاندند و از سویی با توجه به نوع لباس، این امکان به وجود آمد که مشخص‌گردد فرد متعلق به کجا بوده و در چه زمانی زندگی می‌کرده. در ایران باستان حتی رنگ لباس مشخص‌کننده وجهه و طبقه اجتماعی فرد بود. رنگ‌های بنفش و سفید ویژه طبقات بالای جامعه و خاندان سلطنتی بود. در حالیکه طبقات پایین‌تر از رنگ قرمز استفاده می‌کردند. از طرفی رنگ قهوه‌ای ویژه مراسم سوگواری بود (ترنرویلکاکس، ۱۳۷۲: ۵۵).

۱-۱ بیان مسأله

مغولان مردمانی استپ‌نشین و بیابانگرد بودند. آنان عشایری بودند که به کوچ فصلی می‌پرداختند و زندگی آنها مبتنی بر فرآورده‌های دامی بود (مورگان، ۱۳۸۰: ۴۱). پیش از چنگیزخان پوشاک آنان از پوست تشکیل می‌شد (اشپولر، ۱۳۵۱: ۴۴۲). پوست جانورانی مانند اسب، سگ و موش یا به قول جوینی «پوشش از جلود کلاب و فارات» (جوینی، ۱۳۸۴: ۱۲۴) در لباس مردم به کاربرده می‌شد. به عنوان مثال آنها «از پوست پشت پای اسب، کفش‌های بسیار زیبایی می‌ساختند» (Rubruck, 1990: 65). تکامل لباس مغولان در دوره چنگیز صورت پذیرفت. «بدین ترتیب که از پارچه، لباسی کیسه مانند دوخته و زنان در زیر آن شلوار بلند می‌پوشیدند. این لباس روی شانه راست گره زده می‌شد؛ اما در سمت چپ کاملاً آزاد بود» (اشپولر، ۱۳۵۱: ۴۴۳). از مهم‌ترین پوشاک مورد استفاده مغولان، می‌توان جامه‌های پشمی و نمدی را نام برد که توان رویارویی فرد با سرما را افزایش می‌داد و مغولان در ساخت ردهای بارانی، از آن استفاده کرده و بهره فراوان می‌بردند. (Rubruck, 1990: 53).

تأثیرات گسترده ورود و ماندگاری طولانی مدت مغولان در ایران و بازخوردهای دو فرهنگ ایرانی و مغولی - که تا حدی نامأنوس باهم بودند - عرصه پوشاک را بدون تغییر باقی نگذاشت. البسه ایرانی که تا آن زمان دارای منشأ ایرانی - اسلامی بود، به مرور با آشنا شدن با فرهنگ جدید مغولی - ترکی و نیز فرهنگ چینی در حال تغییر بود. با برخورد این دو نوع فرهنگ، لباس زنان مغول از مردان فاصله گرفت و زنانه‌تر شد. ضمن اینکه پوشش ایرانی نیز تحت تأثیر سبک هنر

چین - دوره سونگ^۱ و یوان^۲ (۶۵۸ه ق؛ ۱۲۷۹ م) - در دوره مغول تحول یافته و دوختی مختص مغولان رواج یافت. پژوهش حاضر در صدد عملکرد و تأثیرات اجتماعی-فرهنگی البسه مردم ایران را در عصر مغول و با تأکید بر کتب ادب فارسی مورد بررسی قرار دهد؛ بنابراین سعی خواهد شد با روش توصیفی-تحلیلی به دنبال این مهم باشیم که در دوره مغول در ایران، پوشاک علاوه بر پوشش بدن، چه کارایی و عملکردی را از لحاظ اجتماعی و فرهنگی داشته است؟

۱-۲ پیشینه پژوهش

در رابطه با کارکردهای اجتماعی-فرهنگی پوشاک در دوره مغول به دلیل کمبود و محدود بودن منابع، تحقیقات بسیار کمی انجام پذیرفته؛ تحقیقاتی که عمدتاً به البسه زنان پرداخته و صرفاً به بیان ویژگی و شکل آن اکتفا نموده‌اند. در کتاب «زن در ایران عصر مغول» تألیف شیرین بیانی در سال ۱۳۸۸ توسط انتشارات دانشگاه تهران، مطالبی درخصوص پوشاک زنان در آن دوره درج شده؛ اما تمرکز پژوهش بر روی لباس خاتونان مغول می‌باشد؛ این اثر نخستین تک‌نگاری در زمینه تاریخ‌نگاری زنان در ایران به طور عام و نخستین اثر در این موضوع را در عرصه مطالعات مغول در جهان عرضه می‌کند. در این کتاب با پرداختن به موضوعاتی چون ازدواج و تشکیلات خانوادگی و مقام و موقع زنان در طبقات گوناگون جامعه، نویسنده از تمرکز صرف بر جنبه سیاسی و درباری موضوع پرهیز کرده و کوشیده تا رد پای زنان و مسائل مرتبط با آنان را تا حد امکان در زمینه جامعه ایرانی عصر مغول دنبال کند. در کتاب «فرهنگ البسه مسلمانان» تألیف راینهارت پیتر ان دزی که در سال ۱۳۸۹ توسط انتشارات علمی و فرهنگی با ترجمه حسنعلی هروی چاپ شده، فرهنگ جامعی در زمینه لباس‌های اسلامی و زمان استفاده آن ارائه شده؛ نام لباس‌ها در کتاب به زبان عربی آمده و صرفاً به بیان نام لباس و تاریخ پیدایش آن اکتفا شده. این اثر راهنمای خوبی است برای مطالعه درباره انواع لباس‌های مسلمانان؛ در این اثر ادعان گشته که اختلاف زیادی در شکل لباس گروه‌های مختلفی که جامعه اسلامی را تشکیل می‌دهند وجود دارد. نوع لباس مسلمانان و رنگ‌هایی که در آن‌ها استفاده می‌شود از بحث‌های مورد توجه این کتاب است. در مقاله «آداب و رسوم در ایران روزگار ایلخانان» نوشته مریم معزی و حسین ابراهیمی و چاپ شده در پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام سال ۱۳۸۸، پوشاک به طور مختصر و در کنار سایر مظاهر زندگی مغولان مورد بررسی قرار گرفته است. در این اثر کوشش شده تا با مطالعه متون تاریخی و برخی از مهم‌ترین متون ادبی دوران ایلخانان و روزگاران نزدیک به آن از طریق بازخوانی توصیف‌های موجود در متون، ضمن آگاهی به گوشه‌ای از آداب و رسوم اجتماعی رایج در این روزگار، مدخلی نیز برای مطالعه در حیات اجتماعی ایران در دوران ایلخانان به ویژه در زمینه تأثیرات متقابل فرهنگی بین ایرانیان و مغولان گشوده شود. در پایان‌نامه معصومه عساری با عنوان «تاریخ تجارت پوشاک و پارچه در ایران از دوره مغول تا پایان عصر صفویه» که در دانشگاه فردوسی مشهد، دوره کارشناسی ارشد سال ۱۳۹۶ نگارش شده؛ مؤلف صرفاً به بیان انواع پارچه، مراکز بافندگی و صنایع پارچه‌فروشان و نحوه نظارت بر آنان از حمله مغول تا پایان عصر صفوی پرداخته و به کارکردهای اجتماعی-فرهنگی پوشاک در عصر مغول و پس از آن اشاره‌ای ننموده است. با این اشارات می‌توان دریافت که تاکنون پژوهشی جامع، کاربردی و مستقل در زمینه بررسی کارکردهای اجتماعی-فرهنگی البسه در دوره مغول با تأکید بر کتب ادب فارسی انجام نپذیرفته و راه پژوهش در این زمینه بازمی‌باشد.

^۱. Song

^۲. Yuan

۳-۱ ضرورت و اهمیت تحقیق

کتاب ادب فارسی جزء آثار گران سنگ این مملکت می باشد که دربرگیرنده آثاری غنی از تاریخ، آداب و رسوم، افکار و فرهنگ و تمدن ملتی است که در هر برهه زمانی، علی رغم مشکلات و موانع، زندگی اجتماعی و فرهنگی مردمان ایران را در صفحات ماندگار خود جای داده؛ لذا پژوهش حاضر علاوه بر معرفی جامعه آماری غنی خود (کتاب ادب فارسی) از منظر استخراج مطالب مرتبط با البسه عصر مغول و بیان کارکردهای اجتماعی-فرهنگی آن، که در کتب ادبی به زبان فارسی نگاشته شده؛ می تواند در جهت پررنگ کردن و افزایش غنای فرهنگ و تمدن ایران زمین رهگشا و مؤثر باشد.

۲-۲ بحث اصلی

۲-۱. کارکرد اجتماعی پوشاک در عصر مغول

بنابر عقیده برخی از پژوهشگران، لباس همواره و در همه جا «نمایاننده موقعیت اجتماعی بوده است» (برودل، ۱۳۷۲: ۳۰۶). علاوه بر این در شرایط خاص مانند دوره ایلخانی، به جز زمان حمله ویرانگر مغول به ایران، با روبرو شدن جامعه ایرانی با فرهنگ ایلی و قبایله ای مغولان مواجه هستیم (کروبی و فیاض انوش، ۱۳۹۳: ۱۶۱) که نمی توان تأثیرات هرچند اندک آن را بر پوشش مردم ایران نادیده گرفت.

۲-۱-۱. طبقات اجتماعی

تمایز بین پوشش در طبقات مختلف، به دو دلیل اصلی برمی گردد: الف) از نظر مالی طبقات مختلف با هم تفاوت داشته و در نتیجه پوشش تهیه شده نیز متفاوت می باشد. ب) پوشش های تعدادی از طبقات به عنوان نماد آنان به شمار می آمده. البته گاهی هم موارد استثنائی پدید می آید و باعث ایجاد کارکرد طبقاتی برای پوشاک می گردد؛ مانند زمانی که سلطان مظفرالدین کرمانی، پس از اشتباه گرفتن بزبان به جای دانشمندان و به جهت جلوگیری از تکرار چنین مواردی، دستور می دهد که مناسب هر طبقه ای لباسی تعیین گردد (مجدخوافی، ۱۳۴۵: ۱۹). با این توضیحات و جهت بررسی دقیق تر، بهتر است این بخش به طبقات عادی، بالا و زنان تقسیم بندی شود:

طبقات عادی

در این قسمت، بیشتر پوشش اشخاصی مورد پژوهش قرار می گیرد که به عنوان عضوی عادی در جامعه به زندگی روزمره می پرداختند؛ یعنی در حقیقت این طبقه، از فقرا تا افراد سطح متوسط جامعه را در برمی گیرد. کسانی که از نظر مراتب علمی، سیاسی یا نظامی به سطوح بالای جامعه رسیده بودند؛ در این طبقه قرار نمی گیرند. در اوایل قرن هفتم هجری، مهم ترین تن پوش مردانه، لباسی با آستین های باریک و دامنی گشاد بود. البته نوارهای طلایی در قسمت بازو در آن دوره متداول بوده. گاهی به صورت عمودی از جلو بسته می شد و حاشیه های مرصع، همراه با بازوبندهایی داشت و گاهی هم تزئیناتی بر روی شانه ها قرار می گرفت (پک، ۱۳۸۳: ۱۵۵). جویی در ترسیم مردان عادی کوچ و بازار که در لشکر یکی از شورشیان بر ضد لشکر مغول گرد هم آمده بودند، می گوید: «با پیراهن و ازار پیش لشکر بازفتند» (جوینی، ۱۳۸۴: ۸۹).

پوشش های سر و به ویژه عمامه و دستار در آن دوره بسیار مرسوم بوده؛ به نحوی که بدون سرپوش گشتن یا «سربرهنه رفتن» نه تنها امری خلاف عرف و عادت جامعه به شمار می رفت؛ بلکه پوشیدن کلاه به عنوان زیور و تزئین (مجدخوافی، ۱۳۴۵: ۲۹۱) و تکلف و آرایش به حساب می آمد (مولوی، ۱۳۷۰: ۶۴) و ارزش آن در حدی بود که حتی به عنوان گرو از آن

استفاده می‌شد (مولوی، ۱۳۷۶: ۵۰). در ضمن حجم و بزرگی سرپوش رابطه مستقیمی با مقام فرد داشت؛ به عنوان مثال عمامه قضاات حجیم بوده است (مجدخوافی، ۱۳۴۵: ۲۴۷).

لباس شبانان و کشاورزان تفاوت‌هایی با هم داشت. گله‌بان خرگ، هنگامی که با ملک شمس‌الدین کرت برخورد کرد، قبای نسج (بافته شده) پوشیده بود (هروی، ۱۳۸۳: ۲۷۸). در حالی که در فهرست پوشاک درخواستی رشیدالدین فضل‌الله از پسرش، جهت غازان و دربار و اطرافیان، چند نوع جامه وجود داشت که ویژه کشاورزان بود (همدانی، ۱۳۵۸: ۱۷۵). جامه فقرا بیشتر از چرم، نمد یا پشم ساخته می‌شد. سعدی قرض گرفتن یک درهمی فقیری را به جهت خرید «کسوت خام»^۱ بیان کرده (سعدی، ۱۳۸۱: ۱۷۶). گدایان دلق^۲ بر تن می‌کردند (مولوی، ۱۳۷۶: ۶۱) و مردان طبقات پایین جامعه، خفتان و یا چکمه نمی‌پوشیدند. مداس، پای‌پوشی بود که فقرا مورد استفاده قرار می‌دادند (همدانی، ۱۳۵۸: ۲۰۹)؛ قبا و کلاه نمدی، جزء حداقل احتیاجات پوششی فقرا به شمار می‌آمد (مجدخوافی، ۱۳۴۵: ۱۱۲).

طبقات بالا

امرابی که لقب «دهقان» داشتند کلاه‌هایی بر سر می‌گذاشتند که دراز و مخروطی شکل و با نوک تیز بود. هرچند که برخی از غلامان و درباریان نیز از آن استفاده می‌کردند. دربار پادشاهان به دلیل تعداد بسیار مقامات، شاهزادگان و دیگر افرادی که در آن حضور داشتند، نیاز به خدمه زیادی داشت تا بتوانند در زمینه‌های مختلف، خواسته‌های ولی‌نعمتان خود را برآورده سازند. آشپز- که در زبان مغولی به آن باورچی می‌گفتند - از جمله این افراد بود. براساس مشاهدات شخصی ابن بطوطه، در مراسم جشن عید فطر و در محضر سلطان ازبک در دشت قبچاق، آشپز به جهت صرف غذا وارد شد در حالیکه قبائی ابریشمین بر تن و پیشگیره‌ای ابریشمی نیز بر میان بسته بود (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۴۱۴).

در بحث مربوط به خدمه دربار، خواجه رشیدالدین آنان را به دو دسته خدام و خدمتکاران تقسیم نموده و برای هر یک جامه‌هایی درخواست داده که شباهت‌ها و اختلافاتی در نوع لباس آنان وجود دارد. به طور دقیق نمی‌توان تفاوت‌های کاری و طبقاتی میان این دو دسته را تشخیص داد؛ اما با توجه به البسه مشابه هر دو یعنی: قمیص^۳، سراویل^۴ و جبّه^۵ و نوع کرباس جبّه برای خدام و جبّه تفصیله، میان‌بند^۶ مصری و رومی و دستار بندقی و صوف سقرلاط^۷ برای خدمتکاران، می‌توان گفت که دسته اول کارهای عملی بیشتری نسبت به خدمتکاران برعهده داشته و احتمالاً از ارزش طبقاتی پایین‌تری نیز برخوردار بوده‌اند (همدانی، ۱۳۵۸: ۱۷۴).

قبای درباریان عموماً تا زانو و آستین، بلند و چسبان بود. این نوع جامه دکمه نداشت؛ بلکه یک لبه را روی لبه دیگر می‌گاشتند و سپس کمر بند شال ماندی را دور کمر و روی قبا می‌بستند. عمدتاً پاپوش نیز موزه‌های ساق بلند بود. گاهی کمر بندهای طلایی به کمر می‌بستند که ساده و یا نقش‌دار بود و پس از گره‌زدن، دو سر انتهایی کمر بند تا زانوان می‌رسید (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۲۵۹).

۱. جامه چرمی.

۲. خرغه؛ پوستین؛ لباس ژنده و مرقع که درویشان به تن می‌کنند.

۳. پیراهن.

۴. شلوار و پاجامه.

۵. لباسی بلند و بی آستین که بر روی لباس‌ها پوشند.

۶. کمر بند.

۷. جامه‌ای پشمین.

به نظر می‌رسد که فرماندهان نظامی و امیران پادشاه، لباس‌های فاخر و تجملاتی می‌پوشیده‌اند. امری که سعدی در بوستان با واژه‌های «قباهای اطلس و پرنیان»^۱، «کمرهای زر»^۲ و «کلاه خسروانی» بدان اشاره نموده (سعدی، ۱۳۸۱: ۱۱۰). قضات یکی از گروه‌های مهم اجتماعی بوده‌اند که همواره از آن‌ها صحبت به میان آمده. پوشش آنان شامل طاق^۳ و دستار^۴ (همان: ۱۱۹) یا در دوره غازان، دراعه^۵ و دستار بوده (همدانی، ۱۳۵۸: ۲۳۸). هرچند گاهی به دلیل پرهیزگاری، از انتخاب جامه‌های مخصوص و ارزشمند خودداری می‌کردند. ابن بطوطه همین دلیل را در انتخاب قبای خشن پشمین ارزان قیمت و عمامه کم‌بها توسط قاضی القضاة ماردین (شهری در ترکیه) مؤثر می‌داند (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲۷۵).

به دلیل آنکه در آن دوران، دانشمندان در بسیاری از رشته‌های علوم طبیعی و انسانی هم‌زمان در حال تحقیق و مطالعه بودند؛ لذا بهتر است به پوشش علماء رشته‌های مختلف نیز اشاره کنیم. در مدرسه مستنصریه بغداد، استاد علوم دینی با قبا و دستاری به رنگ سیاه حضور می‌یافت (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲۷۵) در حالی که مفتی باخرز، جامه‌ای با آستین فراخ و دستار طره‌دار پوشیده بود (مجدخوافی، ۱۳۴۵: ۲۶۲). قاضی شهر شیراز در عهد اتابک ابوبکر، علامه جمال‌الدین مصری، در حالی وارد شهر شد که خرقه^۶ بر تن داشت (آیتی، ۱۳۸۳: ۹۴). در شهر برگی (برجی) ترکیه نیز، یکی از مدرسان آن به نام محی‌الدین، هنگام ملاقات با ابن بطوطه، فرجی^۷ متناسبی با طراز زرین بر تن داشته است (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۳۶۳).

در کتاب آثارالباقیه بیرونی - متعلق به اوایل قرن هشتم هجری - عالمی را در حال تدریس می‌بینیم که عمامه سفید نسبتاً بزرگی دور سرش پیچیده و یک سر عمامه از درون آن و از کنار یک گوش بیرون آمده و از زیر چانه و گردن رد شده و بر شانه سمت دیگر بر پشت سر و کمر آویخته است و در چند جا حاشیه رنگی دارد. شنوندگان مجلس نیز، عمامه‌هایی مانند وی بر سر دارند. بجز دو نفر که کلاهی همچون کله قند بر سر دارند و دور آن را با دستاری سفید بسته‌اند (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۲۶۱). زاهدان از جمله گروه‌های مذهبی مورد احترام مردم و دولتمردان بودند که از جامه‌های عادی آنان می‌توان «بغلتاق»^۸ و دستار را نام برد (سعدی، ۱۳۸۱: ۱۳۱). رهبران اسماعیلیه - که تا دوران هولاکو فعالیت زیادی داشتند - گاهی اوقات خود را در نقش زهاد و عرفای گوشه‌نشین به دیگران می‌شناساندند. جامه‌های حسن مازندرانی، که اخص الخواص علاء‌الدین محمد (از رهبران اسماعیلیه) بود، «صوف و کرباس بد بودی؛ اکثر اوقات کهنه و پاره شده مانند رهبر خویش» (جوینی، ۱۳۸۴: ۷۷۰).

پزشکان معمولاً عمامه سفید بر سر داشتند که «چند تکه حاشیه‌ای قرمز بر روی دو قسمت عبور داده شده عمامه، در جلوی آن» وجود داشت. گاهی نیز عمامه‌ای بزرگ را به همراه طلیسانی^۹ آبی بر سر می‌گذاشتند (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۲۶۲). همچنین قباهای جلو باز آستین بلند و نقش‌دار به تن می‌کردند که بیشتر به رنگ زرد یا قرمز بوده و اغلب اوقات در محل بازار، بازوان، بازوبندهایی به رنگ زرد داشتند (همان: ۲۶۴). البته طبییان سایر مذاهب پوشش متفاوتی داشتند. ابن بطوطه اذعان دارد که در شهر برگی (برجی) ترکیه و در هنگام ملاقات با سلطان، طبیبی یهودی با عمامه منگوله‌دار وارد شده است (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۳۶۷). در کل، علما و دانشمندان قباهایی می‌پوشیدند که «آستین‌های بلند و بسیار گشاد داشتند. این قباهای

^۱ تن‌پوش ابریشمی.

^۲ کمر بند زرین.

^۳ نوعی جبهه پنبه‌دار.

^۴ عمامه.

^۵ جامه‌ای دراز که زاهدان و شیوخ پوشند.

^۶ لباس یا ردای خشن که در فقیران و صوفیان بر تن می‌کنند.

^۷ نوعی جبهه صوفیان.

^۸ لباس بی‌آستین یا با آستین بسیار کوتاه را گویند که در زیر فرجی می‌پوشیده‌اند.

^۹ جامه‌ای گشاد و بلند که بر دوش می‌اندازند.

جلوباز بوده و با چند دکمه به هم بسته می‌شدند. یا یک لبه را روی لبه دیگر می‌کشیدند و سپس با دکمه‌ای یا بستن شالی در کمر، آن را می‌بستند. رنگ آن نیز بیشتر روشن یا تیره و یا آبی تیره بود که گاهی طیلسانی برعمامه و روی قبا می‌انداختند تا دست‌ها را نیز بپوشانند» (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۲۶۴). هرچند که از پوشش ظاهری دانشمندان در عصر غازانی، رشیدالدین به دستار و دراعه (همدانی، ۱۳۵۸: ۲۳۸) و مجدخوافی به دراعه اشاره می‌کند (مجدخوافی، ۱۳۴۵: ۲۵۹).

زنان

نقوش لباس زنان در اوایل قرن هفتم هجری گاهی بسیار شبیه پوشش مردان جوان بوده. هر دو خفتان‌های سفت مزین با آستین‌های باریک و گریبان‌های مورب که از راست به چپ بسته می‌شده، می‌پوشیدند. با این تفاوت که رداها با آستین‌های عریض در میان زنان از رواج بیشتری برخوردار بود تا مردان. این درحالی است که در بیشتر اوقات آستین مردان باریک بوده. سروال، شلواری بود که در بین هر دو جنس رواج داشت؛ اما ممکن است نوع یا رنگی خاص از آن ویژه زنان بوده باشد. سعدی به کنایه پیشنهاد کرده که نوع سرمه‌ای رنگ آن را برتن مردی بپوشانند که همسرش «ندارد سوی مرد گوش^۱» (سعدی، ۱۳۸۱: ۱۶۳).

یکی از ویژگی‌های اصلی چادر زنان در این دوره، نقش پوشش کامل برای بدن بود؛ به طوری که حتی سن و سال فرد نیز از پس چادر قابل تشخیص نبود. امری که سعدی نیز بدان اشارت نموده است:

بس قامت خوش که زیر چادر باشد   چون باز کنی مادرِ مادر باشد

(سعدی، ۱۳۸۱: ۱۷۷)

البته اینطور نبوده که در همه حالات از چادر به معنای خاص آن استفاده کنند؛ بلکه گاهی لفظ چادر در معنای عام پوشش به کار می‌رفت؛ نه به مفهوم خاص خودش (ر.ک: مجد خوافی، ۱۳۴۵: ۷۵). گاهی نیز زنان علاوه بر پوشش خاص خود، بنابر شغل یا موقعیتی که در جامعه داشتند پوشش ویژه‌ای بر تن می‌کردند. براساس درخواست خواجه رشیدالدین، البسه مورد نیاز زنان کشاورز عبارت بود از: «مصنّفه و عصابه^۲» که خاص آنان بود؛ هرچند تعدادی جامعه مشترک با مردان نیز داشتند (همدانی، ۱۳۵۸: ۱۷۵).

طبقه محدودی از زنان به نام «ارموک» در این دوران به وجود آمدند و به همان سرعت هم پس از سقوط ایلخانان از میان رفتند؛ این زنان که به زنان مردانه پوش معروف شده‌اند در اردوهای مغول حضور داشته و از نزدیکان افرادی چون «گونجو خاتون» و «قتلغ شاه خاتون» بودند. پوشش و منش مردانه آنان در بسیاری از موارد، تشخیص ایشان را از مردان دشوار می‌نمود؛ به طوری که با برتن کردن جامه‌های مردان، حتی می‌توانستند در نبردها و سایر فعالیت‌های غیرزنانه شرکت نمایند (فرخی، ۱۳۹۳: ۱۰۰).

۲-۲ کارکرد فرهنگی

براساس تعریف تایلر^۳، مردم شناس انگلیسی، «فرهنگ مجموعه پیچیده‌ای است که شامل معارف، معتقدات، هنرها، صنایع، فنون، اخلاق، قوانین، سنن و بالاخره تمام عادات و رفتار و ضوابطی است که فرد به عنوان عضو جامعه، از جامعه خود فرا می‌گیرد» (روح الامینی، ۱۳۷۲: ۱۷). باید در نظر داشت که کارکردهای مرتبط با این تعریف، در دوره‌ای در حال بررسی است که دو فرهنگ ناهمگون چینی - مغولی و ایرانی - اسلامی در یک پهنه جغرافیایی گسترده در کنار هم قرار می‌گیرند.

^۱ . یعنی مطیع و فرمانبردار شوهرش نیست.

^۲ . پارچه‌ای که به پیشانی یا دور سر می‌بستند.

^۳ . Edward Burnett Tylor

مغولانی که به تازگی از تمدن چینی، ختائی و اویغوری (مورگان، ۱۳۸۰: ۵۸) و نیز مسیحی بهره‌مند شده بودند پس از حمله به ایران خود را در سرزمینی یافتند که جنبه‌های ایرانی و اسلامی فرهنگ آن سال‌ها در زندگی مردم و در جامعه، رشدونمو پیدا کرده بود. آنان توانستند با بهره‌گیری از ارتباطات تازه‌ای که کسب کرده بودند، هنرمندان، پیشه‌وران و دانشمندان سرزمین‌های مختلف را به خود جذب کنند و از این طریق بر فرهنگ و هنر ایران تأثیر بگذارند (دادور و پورکاظمی، ۱۳۸۸: ۲۵).

مغولان قبل از ورود به ایران، دارای آداب و رسوم خاصی بودند که به نوعی ریشه در عادت‌های آنان داشت (اصلانپور علمداری، ۱۳۸۷: ۶۴)؛ به نحوی که آن آداب و رسوم حتی تا اواخر حکومت ایلخانی، در اعمال و اقدامات سلاطین ایشان نقش بارز و تعیین‌کننده‌ای داشت (معزی و ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۸۸). به مرور و پس از اسلام آوردن ایلخانان، آداب و رسوم آنان دچار تحولاتی شد و از جامعه ایرانی نیز تأثیراتی پذیرفت (اصلانپور علمداری، ۱۳۸۷: ۶۴). پوشاک مردم جامعه با استفاده از مجموعه علائم مادی، نظام ارتباطی فرهنگی ویژه‌ای را در میان آنان برقرار می‌کند؛ در حقیقت می‌توان گفت این ارتباط از طریق نشانه‌های نمادین جامعه‌هایی که مردم بر تن دارند صورت می‌پذیرد (الهی، ۱۳۸۹: ۳)؛ لذا به دلیل دشواری متمایز نمودن ارتباطات مختلف فرهنگی از همدیگر در جامعه ایران عصر مغول - که به مرور در حال متوازن نمودن بخش‌های متفاوت یا متضاد باهم بود - در ادامه از دو جنبه مردمی و حکومتی، به این مسأله پرداخته می‌شود.

مردم

پوشاک مهم‌ترین مظهر قومی و بارزترین نشانه فرهنگی است که به سرعت تحت تأثیر پدیده‌های فرهنگ‌پذیری بین جوامع گوناگون انسانی قرار می‌گیرد (الهی، ۱۳۸۹: ۸). این نشانه و تأثیرات مرتبط با آن در طی سالیان و در دوره‌های مختلف وجود داشته؛ یکی از مصادیق عملکردهای فرهنگی پوشاک در زمینه عامه مردم، مراسمات رایج و حرکت‌های خاص آنان بوده. اطلاعات کسب شده از مراسمات و مناسبت‌های این دوره اغلب مبتنی بر سوگواری‌ها است تا جشن‌ها. شاید بتوان یکی از دلایل آن را شرایط سخت معیشتی برای مردم - به ویژه در اوایل تأسیس سلسله ایلخانی - ذکر کرد؛ امری که با توجه به فجایی که در زمان حمله مغول به ایران رخ داد بر کسی پوشیده نیست.

از مهم‌ترین رسومی که در هنگام سوگواری در ایران رعایت می‌گردید، می‌توان پوشیدن «پلاس»^۱ را نام برد. این رسم از رسوم ایرانی بود که از دوره خوارزمشاهیان پابرجا مانده و به فرهنگ و آداب مغولی نیز رسوخ کرده بود (اصلانپور علمداری، ۱۳۸۷: ۷۴) مؤلف کتاب نفثه المصنوع در پی فوت جلال الدین خوارزمشاه می‌نویسد: «واجب است افلاک را که پلاس سیاه سواد پوشند» (نسوی، ۱۳۸۴: ۲۸۲). احتمال می‌رود که مردم عادی نیز، در زمان فوت نزدیکان خود از این پوشش استفاده کرده باشند؛ اما در منابع مورد کاوش، بیشتر اطلاعات بدست آمده حول محور سوگواری مردم برای فوت یکی از بزرگان شهر یا کشور موج می‌زند. به عنوان مثال هنگام فوت پسر اتابک افراسیاب - حاکم لرستان - همه اقشار مردم «لباس‌هایی از جنس تلیس (گونی) و جُل چارپایان پوشیده بودند» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲۴۲). البته این تنها پوشش ویژه سوگواری نبود؛ بلکه گاهی وارونه پوشیدن جامه، نشان دهنده اوج حزن و اندوه بود. ابن بطوطه شرح می‌دهد که افراد شرکت‌کننده در مراسم ختم مذکور، روی البسه خود، جامه‌ای از پارچه خام پنبه‌ای کلفت - که درست دوخته نشده بود و آستر و زیره آن رو به بیرون و رویه آن به تو بود - پوشیده بودند و هر یک خرقة پاره یا پلاس پاره‌ای سیاه بر سر بسته بودند (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲۴۳). در شهر تبریز و در تشییع جنازه غازان نیز، مردم جامه‌هایشان را دریده و پلاس پوشیدند و همگی «جامه‌ها را کبود کردند» (همدانی، ۱۳۵۸: ۱۶۰).

^۱ پارچه‌ای زبر و درشت از موی شتر یا بز.

گاهی در طی پیشامدهایی که رخ می‌داد؛ مردم، جامه‌های خود را پاره می‌کردند؛ اما نه به عنوان سوگواری؛ بلکه به دلیل مشکلات و سختی‌هایی که گریبانگیر آنان می‌گردید. مثلاً زمانی که بوجای^۱، شدت محاصره هرات را افزایش داد، مردم آنقدر از گرسنگی به تنگ آمدند که عده‌ای روز جمعه به مسجد آمدند و بر منبر جامه‌ها بر تن پاره کردند (هروی، ۱۳۸۳: ۵۴۹).

در زمینه برگزاری جشن و سرور مردم عادی در دوره ایلخانی، اطلاعات کمی در دست داریم. آنچه موجود است به مناسبت‌های حکومتی و جشن‌های تاج‌گذاری تعلق دارد. در زمان حکومت جلال‌الدین خوارزمشاه، مردم اصفهان به شرکت در جشن‌ها و اعیاد شهرت داشته‌اند. بنا به گفته نسوی، اصفهانیان «در عیدها و نوروزها از شهر بیرون می‌آمدند، قزاکندهای^۲ اطلس ملون پوشیده، گوئی... وشی^۳ صنیع از صنعاء یمن رسیده» (نسوی، ۱۳۸۴: ۱۶۸). از جمله جامه‌هایی که ابن بطوطه به آن پرداخته، البسه اهل فتوت است. آیین فتوت یا جوانمردی نوعی «مسلك اجتماعی است که در ایران پیش از اسلام پایه‌گذاری شده (سبحانی، ۱۳۸۹: ۸؛ ناظمی، ۱۳۸۹: ۲۰) و اساس آن مبارزه با ظلم و استبداد در جامعه بوده؛ به ویژه زمانی که «سخت‌گیری‌ها بر مردم سخت‌گران می‌آمده است» (سبحانی، ۱۳۸۹: ۸). گروه فتوت هرچند مدت، مجالسی ترتیب می‌داده‌اند. در یکی از این مجالس که در خانقاهی در انطالیه^۴ برگزار گردید- جمعی از جوانان صف کشیده و «هریک از آنان قبائی بر تن و موزه‌ای بر پای داشتند... وکلاه پشمی سپیدی برسر داشتند که از فرق آن منگوله‌ای به اندازه‌ی یک ذراع^۵ و عرض دو انگشت آویزان بود. حاضران پس از نشستن، کلاه از سر گرفته و در پیش خود گذاشتند در حالی که در زیر کلاه عرقچین زیبایی از زردخانی^۶ برسر داشتند» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۳۴۹). هرچند ابن بطوطه در جایی دیگر آنان را با «جامه‌ای ژولیده بر تن و کلاه نمدی بر سر» توصیف کرده (همان: ۳۴۸).

باخرزی، در کتاب فصوص الآداب، به زیبایی در مورد شرایط و جزئیات پوشاک دراویش و صوفیان سخن گفته؛ از جمله اینکه مشایخ گفته‌اند: «مرد باید که به جامه اندک بها و کهنه و پاره دوخته (مرقع) بسنده کند» (باخرزی، ۱۳۸۳: ۲۳/۲)؛ چرا که به تواضع نزدیک‌تر است. باخرزی در ادامه بیان می‌دارد که «جامه کوتاه تا نیمه ساق و آستین کوتاه و فراخ داشتن، از شعار اصحاب تصوف است» (همان: ۲۷/۲) در کتب ادب فارسی مربوط به دوره مغول «دلق رنگین و مرقع^۷ پشمین» از پوشش‌های اصلی صوفیان به حساب آمده (مجدخوافی، ۱۳۴۵: ۲۵۸) البته در متون فارسی واژه «خرقه» با دراویش و صوفیان همراه است. چنانچه مجد خوافی^۸ و مولوی^۹ نیز به آن اشاره نموده‌اند. لباس مشایخ در آن زمان جامه‌هایی خاص بوده که با پوشیدن آن، مرتبه فرد به عنوان شیخ طریقت مشخص می‌گردیده. مؤلف «تاریخ و صاف» در بیان ورود فردی جاهل در لباس مشایخ صوفیه به بارگاه اتابک ابوبکر به خوبی به این مسأله پرداخته است (آیتی، ۱۳۸۳: ۹۵). در مورد پوشش مشایخ، باخرزی جزئیاتی را ذکر می‌کند: «اگر مرید محرم طریقت گشته جوراب در پا می‌کند و این مخصوص مشایخ است

۱. پسر دانشمند بهادر (از امرای الجایتو).

۲. بالاپوشی است از پارچه کلفت دولایه.

۳. نگارین کردن جامه و آراستن و نیکو نمودن آن.

۴. شهری در ترکیه.

۵. واحد قدیم برای طول که به اندازه از آرنج تا سر انگشتان مرد بوده.

۶. ظاهراً تافته شفاف زردرنگی است (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۵۵۴).

۷. جامه پاره پاره و بهم دوخته.

۸. «درویش... فریاد برآورد که خرقة من بیارید» (مجدخوافی، ۱۳۴۵: ۸۲).

۹. «از رحمه للعالمین اقبال درویشان ببین چون مه منور خرقة‌ها، چون گل معطر شالها» (مولوی، ۱۳۷۶: ۴۹).

نه جوانان مبتدی. اگر گام در عالم پاکی نهاده است پاجیله^۱ درپوشد. که لایق مشایخ است و اگر نفس خود را به اشکال امر و نهی بسته است اشکال بر جامه نهد و بعضی آن را چپ و راست گویند» (باخرزی، ۱۳۸۳: ۱۳۲/۲).

شیخ اجل، سعدی، نیز در بسیاری از اشعار گلستان و بوستان - مستقیم یا غیرمستقیم - به صوفی و تصوف پرداخته و از انواع حالات و البسه ایشان نام برده است. سخن اصلی سعدی در اشعارش این است که ملاک آدمیت براساس لباس یا ظاهر افراد نیست و نباید با کارکرد ظاهری لباس خود را به اعمال نیکو یا صالحان والامقام منتسب دانست؛ بلکه فرد باید با دوری از اعمال ناشایست به این مرتبه برسد و گرنه «دلقت به چه کار آید و تسبیح و مرقع؟»^۲ (سعدی، ۱۳۸۱: ۹۲). خرقة در آن دوره به عنوان یکی از نمادهای ظاهری تصوف به شمار می‌رفته است. بنا بر گفته شیخ اجل، از یک طرف پوشیدن آن توسط فرد نشان از آسودگی و صفای وی داشته و از سوی دیگر رسم خرقة سوزی، اشاره‌ای است به خرقة دریدن صوفیان که بر اثر وجد و شور و حال ناشی از مجلس سماع و در عالم بیخودی به این کار دست می‌زده‌اند (سعدی، ۱۳۸۱: ۳۰۲). هرچند که مرحوم دهخدا این عمل را ناشی از شکرگزاری دانسته (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۳۷۰/۷).

حاکمیت

سوگواری و حزن و اندوه تنها ویژه مردم عادی نبود؛ بلکه امرا و حاکمان نیز گرفتار مصائب دنیوی می‌شدند. پوشیدن پلاس (جوینی، ۱۳۸۴: ۵۲۵)، پشت و رو پوشیدن لباس، بستن شال پشمی سیاه بر سر (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۳۸۸)، کبود نمودن جامه (هروی، ۱۳۸۳: ۶۱۳)، فرستادن جامه و بغتاغ^۳ جهت تسلی به مصیبت زده (جوینی، ۱۳۸۴: ۳۰۷) و فرستادن خلعت خاص خود از جمله کارهایی بوده که بزرگان در ایام سوگواری انجام می‌دادند. فرستادن خلعت خاص که در همه موارد از آن به صورت جامه یاد شده، از دوجنبه اهمیت به سزایی داشته: یکی از نظر مرتبه فرد اهدا کننده و دیگر اینکه خود لباس بخشیده شده، خاص بوده؛ درواقع این خاص بودن گاه به دلیل ارزش مادی فوق العاده جامه و گاه به دلیل تن پوش شخصی ایلخان یا حاکم بوده و این خود به تنهایی کافی است تا از سایر عطایای بخشیده شده، متمایز گردد. نکته جالب، ترتیب و روش پوشیدن خلعت در زمان بخشش‌های سلطان و بزرگان دربار بود؛ بدین ترتیب که ابتدا باید سلطان یا حاکم، خلعت مورد نظر را بر تن می‌کرد و سپس سایرین، جامه‌ها را می‌پوشیدند. امری که در هنگام ارسال خلعت‌های خلیفه عباسی به دربار جلال الدین خوارزمشاه رخ داده است (نسوی، ۱۳۸۴: ۲۰۵).

یکی از کارکردهای مهم فرهنگی البسه در میان طبقه حاکمیت، استفاده از پوشاک به شکل بخشش در جهت صدقات و خیرات بود. هر چند در اینگونه بخشش‌ها عامل مذهبی هم نقش دارد، اما یکی از روش‌های مصرف خیریه‌ها به صورت نظام‌مند و تحت قوانین شرع اسلامی - که تا امروز هم همچنان پابرجاست بحث موقوفات می‌باشد. در آن دوران با درایت دولتمردان کاردان ایرانی، سنت‌های اسلامی در کشور دوباره رونق گرفت (ر.ک: شبانکاره‌ای، ۱۳۷۶، ۲/۲۰۲؛ سعدی، ۱۳۸۱: ۹۳). گاهی نیز فرستادن جامه توسط حاکمیت و بزرگان حکومت صرفاً برای بزرگداشت و احترام بوده؛ هم چنان که سعدی به مورد قاضی شهر در ارسال دستار و پیراهن و جبه خود در احترام عالم می‌گوید:

برون آمد از طاق و دستار خویش   به اکرام و لطفش فرستاد پیش

(همان: ۳۲۸)

۱. کفش و پافزار.

۲. یعنی [اگر اعمال ناشایست را ترک نکنی] لباس پشمینه و پاره صوفیان را پوشیدن و تسبیح به دست گرفتن، هیچ سودی برای تو ندارد.

۳. نوعی سرپوش زنانه.

نتیجه‌گیری

با بررسی کتب ادب فارسی که مربوط به دوره مغول و وقایع آن می‌باشد می‌توان دریافت که تعداد لغات چینی و مغولی در برابر واژه‌های عربی و فارسی که مربوط به پوشاک بوده، بسیار ناچیز می‌نماید. آثار ورود سبک چینی به کشور را، بیشتر در ردهای مزین افراد عالی‌مقام و صاحب منصب آن دوره و نیز نظامیان می‌توان مشاهده کرد. در دوره مغول اندازه کلاه تغییر یافته و به صورت کروی و مخروطی در آمده است. از عمامه و دستار به عنوان سرپوش بسیار استفاده می‌شد. البته طبقات مختلف اجتماعی هر یک پوشش‌های خاص خود را داشتند. پوشش زنان در بردارنده تن‌پوش‌های بلندی بود که تا روی پا و پایین کفش می‌آمد. تا دوره غازان و اسلام آوردن مغولان، زنان آنان با روی باز و بی‌حجاب در بیرون از منازل رفت و آمد می‌کردند. تمایز در جنس، رنگ و نیز نوع جامه مهم‌ترین کارکرد اجتماعی بود که پوشش در آن دوره برعهده داشت. فقرا جامه‌هایی کم‌ارزش، بدون رنگ‌های شاد و البته بیشتر سیاه و سپید، می‌پوشیدند. پوستین، البسه چرمی و عبا‌های ارزان قیمت از مهم‌ترین پوشاک آنان بود. در حالیکه قبا، انواع ردهای مزین، عبا و جبه‌های زیبا و موزه، از پوشش‌های طبقات بالای اجتماع محسوب می‌شد. گاهی نوع پوشش یک طبقه، به عنوان نماد آن نیز به کار می‌رفت. می‌توان گفت بیشترین تأثیرگذاری بر خوی و روش مغولان، در زمینه فرهنگی صورت پذیرفت. تساهل مذهبی مغولان، در این زمینه به آنان کمک شایان توجهی نمود. این افراد که تا قبل از این، پیرو آیین‌های بودایی، شمن، بت‌پرست و تعدادی هم مسیحی بودند، به تدریج اسلام آوردند؛ بسیاری مجذوب تصوف شدند و زانشان حجاب پوشیدند. در زمینه آداب و رسوم، تبادلات فرهنگی بین دوطرف برقرار بود. در عزا و ناراحتی، پلاس پوشیدن ایرانیان ادامه یافت و به سوگواری‌های مغولان نیز سرایت کرد.

پوشاک مغولان تا قبل از این دوره بسیار شبیه به هم بود و حتی در بسیاری اوقات بین پوشاک زن و مرد تفاوت چندانی دیده نمی‌شد. پس از ایجاد حکومت ایلخانان، آشنایی با فرهنگ‌های دور و نزدیک (ایران و چین)، سرازیر شدن غنائم و نفایس به خزانه‌ها و یکجانشینی مغولان، سبب ایجاد نوعی تجمل‌گرایی به ویژه در بین عوامل حکومتی و نزدیک به سلطان گردید. علاوه بر این، وزرای ایرانی نیز دستگاه حکومتی ایلخانان را نظام‌مند کردند. باتوجه به همه این عوامل، پوشاک جایگاه خود را در میان صاحب منصبان پیدا نمود. ضمناً ایلخانان و امرای آنان، از یک طرف با بخشش انواع جامه و از طرف دیگر با خلع لباس یا برهنه نمودن عده‌ای دیگر در مواقع لزوم، به منافع سیاسی خود دست می‌یافتند.

منابع

۱. آیتی، عبدالمحمد (۱۳۸۳)، تحریر تاریخ و صاف، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲. ابن بطوطه، محمد بن عبدالله (۱۳۷۶)، سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، چاپ ششم، تهران: انتشارات آگاه.
۳. اشپولر، برتولد (۱۳۵۱)، تاریخ مغول در ایران: سیاست، حکومت و فرهنگ دوره ایلخانان، ترجمه محمود میرآفتاب، تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۴. اصلانیور علمداری، نازیلا (۱۳۸۷)، تحقیق در آداب و رسوم دوره ایلخانی (براساس منابع تاریخی این دوره)، آینه میراث، سال ششم، شماره ۱، چهارم، صص ۶۴-۸۶.
۵. الهی، محبوبه (۱۳۸۹)، لباس به مثابه هویت، فصلنامه مطالعات ملی، سال یازدهم، شماره دوم، صص ۳۰-۳.
۶. باخرزی، ابوالمفاخر یحیی (۱۳۸۳)، اوراد الاحباب و فصوص الاداب، به کوشش ایرج افشار، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۷. برودل، فرنان (۱۳۷۲)، سرمایه داری و حیات مادی ۱۴۰۰-۱۸۰۰، ترجمه بهزاد باشی، تهران: نشر نی.
۸. پک، السی.اچ (۱۳۸۳)، پوشاک در ایران از استیلای عرب تا تهاجم مغول، ترجمه پیمان متین، چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۹. ترنویلیکاکس، روت (۱۳۷۲)، تاریخ لباس، ترجمه شیرین بزرگمهر، تهران: انتشارات توس.
۱۰. چیت‌ساز، محمدرضا (۱۳۷۹)، تاریخ پوشاک ایرانیان از ابتدای اسلام تا حمله مغول، تهران: سمت.
۱۱. جوینی، عطا ملک بن محمد (۱۳۸۴)، تاریخ جهانگشای جوینی، به اهتمام سید شاهرخ موسویان و براساس تصحیح علامه محمد قزوینی، تهران: انتشارات دستان.
۱۲. حدادعادل، غلامعلی (۱۳۸۹)، فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی، تهران: سروش.
۱۳. دادور، ابوالقاسم؛ پورکاظمی، لیلا (۱۳۸۸)، پای‌پوش ایرانیان در نگاره‌های دوران ایلخانی، تیموری و صفوی، دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره دهم، صص ۴۲-۲۳.
۱۴. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت‌نامه، جلد ۳، ۷ و ۱۲، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۵. روح الامینی، محمود (۱۳۷۲)، زمینه فرهنگ‌شناسی تألیفی در انسان‌شناسی فرهنگی و مردم‌شناسی، تهران: عطار.
۱۶. سبحانی، توفیق (۱۳۸۹)، ملامتیان و فتوتیان، ماهنامه علمی تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت، شماره ششم، صص ۱۳-۸.
۱۷. سعدی شیرازی، ابومحمد مُشرف‌الدین مُصلح بن عبدالله (۱۳۸۱)، بوستان، تصحیح غلامحسین یوسفی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات خوارزمی.
۱۸. شبانکاره‌ای، محمد بن علی (۱۳۷۶)، مجمع الانساب، تصحیح میرهاشم محدث، چاپ دوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۹. شهشهانی، سهیلا (۱۳۷۴)، تاریخچه پوشش سر در ایران، تهران: انتشارات مدبر.
۲۰. فرخی، یزدان (۱۳۹۳)، پژوهشی درباره زنان «ارموک» در تشکیلات اردوی مغول‌ها، تحقیقات تاریخ اجتماعی، سال چهارم، شماره اول، صص ۱۰۷-۸۷.
۲۱. کروب‌بی، آرزو؛ فیاض انوش، ابوالحسن (۱۳۹۳)، بررسی تاریخی پوشاک مردانه در دوره ایلخانان (۶۵۴-۵۷۳۶)، دوفصلنامه تاریخ نامۀ ایران بعد از اسلام، سال پنجم، شماره نهم، صص ۱۸۲-۱۵۹.
۲۲. مجدخوافی (۱۳۴۵)، روضه خلد، مقدمه و تحقیق محمود فرخ، تهران: کتابفروشی زوار.
۲۳. معزی، مریم؛ ابراهیمی، حسین (۱۳۸۸)، آداب و رسوم در ایران روزگار ایلخانان، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، شماره چهارم، صص ۱۲۶-۸۷.
۲۴. مورگان، دیوید (۱۳۸۰)، مغول‌ها، ترجمه عباس مخبر، چاپ دوم، تهران: نشر مرکز.
۲۵. مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۷۶)، کلیات شمس تبریزی، به قلم بدیع الزمان فروزانفر، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۶. _____ (۱۳۷۰)، مثنوی معنوی، تصحیح رینولد ا. نیکلسون، چاپ پنجم، تهران: هرمس.
۲۷. ناظمی، میترا (۱۳۸۹)، آیین جوانمردی، ماهنامه علمی تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت، شماره دوازدهم، صص ۲۶-۲۰.
۲۸. نسوی، محمدبن احمد (۱۳۸۴)، سیرت جلال‌الدین منکبرنی، تصحیح مجتبی مینوی، چاپ سوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

۲۹. هروی، سیف بن محمدبن یعقوب (۱۳۸۳)، تاریخنامه هرات، تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: انتشارات اساطیر.

۳۰. همدانی، رشیدالدین فضل الله (۱۳۵۸)، سوانح الافکار رشیدی، به کوشش محمدتقی دانش پژوه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

References

1. Ashpolar, B. *Mongol History in Iran: Politics, Government and Culture of the Ilkhanate Period*. Translated by Mir Aftab M. Tehran: Translation and Publishing Company; 1972. p. 442-443. [Persian]
2. Aslanpour Alamdari, N. *Research on the customs and traditions of the ilkhani period (based on the historical sources of this period)*. Tehran: Mirror of Miras; 2008. p. 64-86. [Persian]
3. Ayati, AM. *Tahrir Tarikh Wassaf*. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies; 2004. p. 94-95. [Persian]
4. Bakharzai, AY. *Urad al-Ahbab and the Fosos al-Adab*. Research by Afshar I. Tehran: Tehran University; 2004. Vol.2 p. 23-32. [Persian]
5. Braudel, F. *Capitalism and Material Life 1400-1800*. Translated by Bashi B. Tehran: Ney Publishing; 1993. p. 306. [Persian]
6. Chitsaz, MR. *History of Iranian clothing from the beginning of Islam to the Mongol invasion*. Tehran: Samt; 2000. p. 259, 261-264. [Persian]
7. Dadwar, A; Pourkazemi, L. *Iranian shoes in paintings of Ilkhani period, Teimuri and Safavi eras*. Tehran: Islamic art studies; 2009. p. 25. [Persian]
8. Dehkhoda, AA. *Dictionary*. Volumes 3, 7 and 12. Tehran: Tehran University; 1998 p.3514, 9701. [Persian]
9. Elahi, M. *Clothing as Identity*. Tehran: National Studies Quarterly; 2010. p. 3-8. [Persian]
10. Farrokhi, Y. *A research about women "Eramuk" in the organization of the Mongol army*. Tehran: Social History research; 2014. p. 100. [Persian]
11. Haddadadal, G. *Nudity Culture and Cultural Nudity*. Tehran: Soroush; 2010. p. 6. [Persian]
12. Hamdani, R. *Rashidi's Savaneh al-Afkar*. By the efforts of Daneshpazhoh MT. Tehran: Tehran university; 1979. P.174-175, 160, 209, 238. [Persian]
13. Heravi, S. *History of Harat*. Revised by Tabatabai Majid G. Tehran: Asatir Publications; 2004. p. 278, 549, 613. [Persian]
14. Ibn Battuta, MA. *Ibn Battuta's travel book*. Translated by Movahed MA. Tehran: Agah Publications; 1997. p. 242-243, 249, 275, 348, 363, 414, 554. [Persian]
15. Joveini, AM. *History of the World of Joveini*. Research by Mousaviyan S. Based on the correction of Qazvini M. Tehran: Dastan Publications; 2005. p. 89, 124, 307, 525, 770. [Persian]
16. Karubi, A; Fayyaz Anoush, A. *Historical review of men's clothing during the Ilkhanan period (1256-1334)*. Tehran: History of Iran after Islam; 2014. p. 161. [Persian]
17. Khafi, M. *Roze of Khold*. Introduction and Research by Farrokh M. Tehran: Zovar bookstore; 1996. p. 19, 82, 112, 247, 262, 291. [Persian]
18. Maulavi, J. *Koliat Shams Tabrizi*, written by Forozanfar BZ. Tehran: Amirkabir Publications; 1997. p. 49-50, 61. [Persian]

19. _____. Masnavi. Corrected by Nicholson RA. Tehran: Hermes; 1991. p. 64. [Persian]
20. Moezi, M; Ebrahimi, Hossein. Customs and customs in Iran during the Ilkhanan period. Tehran: Historical Researches of Iran and Islam; 2009. p. 88. [Persian]
21. Morgan, D. The Mongols. Translated by Mokhber A. Tehran: Markaz; 2001. p. 41, 58. [Persian]
22. Nasavi, MA. Sirat Jalal al-din Mankabarni. Revised by Minavi M. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company; 2005. p. 168, 205, 282. [Persian]
23. Nazemi, M. The Religion of Chivalry. Tehran: Specialized Scientific Monthly Information of Wisdom and Knowledge; 2010. p. 20. [Persian]
24. Rooh Al-Amini, M. The field of authorial philology in cultural anthropology and anthropology. Tehran: Attar; 1993. p.17. [Persian]
25. Saadi Shirazi, MA. Bostan. Corrected by Yousefi G. Tehran: Kharazmi Publications; 2002. p.92, 110, 131, 177, 176, 328. [Persian]
26. Shabankarei, MA. Majma al-Ansab. Corrected by Mirhashem M. Tehran: Amirkabir Publications; 1997. Vol.2 p. 202. [Persian]
27. Shahshahani, S. History of head covering in Iran. Tehran: Modabbar Publications; 1995. p. 3. [Persian]
28. Sobhani, T. Malamatian and Fotovatian. Tehran: the specialized scientific monthly of information of wisdom and knowledge; 2010. p. 8. [Persian]
29. Peck, AL. Clothing in Iran from the Arab Conquest to the Mongol Invasion. Translated by Metin P. Tehran: Amirkabir Publications Institute; 2004. p. 155. [Persian]
30. Rubruck, W. The Journey Of William Of Rubruck To The Eastern Parts Of The World (1253-55) As Narrated By Himself, With Two Accounts Of The Earlier Journey Of John Of Pian De Carpine, Trans. London: Haklu; 1990. p. 53, 65. [English]
31. Turnerwilcox, R. Clothing History. Translated by Bozorgmehr S. Tehran: Tos Publications; 1993. p. 5, 55. [Persian]